

Zgodba o nekem starem zločinu

Zemlja, rod in kri Antona Kosovela

Jože Dežman

Anton Kosovel danes (Foto: Igor Zaplatil)

Pripomba o špekulantstvu

Spravna ideja izgubljaja svojo sprva razmeroma privlačno utopično potenco. S spoštovanjem mrtvih naj bi dosegli več obzirnosti med živimi. Spomenka Hribar je lansirala svojo idejo o spravi z upanjem, da se bodo napetosti med partizansko in protipartizansko, med komunistično in protikomunistično, med rezistenčno in kolaborantsko, ali kakorkoli že poimenujemo nasprotujoče si strani iz bližnje slovenske zgodovine, ublažile. Vendar ena in druga stran predvsem zbira podatke o bolj ali manj dokazanih zločinih nasprotne strani, ne eni ne drugi pa ne sprejmejo izhodišča, da je sprava možna šele, ko opraviš samoočiščenje. Partizani so med mrtve šteli le »svoje«: padle partizane, sodelavce partizanskega gibanja in civiliste, ki so jih pobili okupatorji in kolaboranti. Prav tako selektivni so pri štetju žrtev domobranci. Med »svoje« štejejo le domobranci in civiliste, ki so jih usmrtili partizani. Torej ima tovrstno štetje žrtev za skupni imenovalec manipulacijo, žrtve izkorišča za vzbujanje pozornosti. V takih razmerah pravna utopija ni mogla obroditi zdravilnega sadu. Kljub vsemu pa je nadvse pomembno, da imajo vse delne resnice in nasprotujoči si interesi pravico do nastopov v javnosti.

Podobne so tudi politične strategije ukvarjanja s preteklostjo, čeprav jih veliko bolj neposredno določajo konkretni materialni interesi. Stranke in druge asociacije, ki želijo pridobivati javni vpliv, so ulete v špekuliranje predvsem s temi interesi, ki jih želijo skuhati v kolikor toliko prebavljiv volilni golaž. Analiza njihovega besedišča in posebej branje nezavednega, ki je vpeto med vrsticami, bi bila lahko posebna zabava. Vendar je v našem kontekstu pomembnejše, da se politiki skrivajo za takimi ali drugačnimi skupinskimi interesi. Skupno vsemu temu prekupčevanju z zgodovino je namreč, da je kolektivistično, da nagovarja skupine, da ne izpostavlja konkretne posameznikove odgovornosti, ne zahteva njegove osebne opredelitve, njegove lastne volje, njegovega lastnega tveganja in izpostavljanja v imenu vrednot, ki ne hujskajo ljudi enega proti drugemu, ampak združujejo človeštvo. Zato tudi politično brkljanje po zgodovini nima dobre žetve.

Koliko pa je svojem do zapisa žrtev v javni spomin? Pred kakimi petimi leti sem zbral podatke o več kot tristo oseb, ki so jih usmrtili partizani in okoli dvesto petdesetih tistih, ki so padli v nemški vojski, na območju medvojne partizanskega okrožja Jesenice (Bohinj, Blejski kot, Jesenice z Dolino, Dežela). Kot ustrezna občinska komisija smo objavili razglas, naj svoji pridejo preveriti in dopolniti zbrane podatke. Obenem so imeli možnost, da bi za žrtve, ki v mrljskih knjigah še niso vpisane, sprožili postopek za razglasitev za mrtve. Vendar odziva skorajda ni bilo. Kaj to pomeni? Preprosto to, da je spomin na žrtve že obdelan. Pri tistih, po katerih je bilo treba opraviti dedovanje, so svoji poskrbeli za razglasitev za mrtve, pri tistih, ki so umrli brez premoženja, pa večinoma ne.

Opraviti imamo torej z dvojnimi odnosi do mrtvih: na politični ravni z manipulacijo, na osebni, družinski ravni pa so mrtvi večinoma že potonili v pozabo. Vendar to menda ni vse?

Ta malo daljši prolog je potreben za to, da vpeljem Antona Kosovela, junaka pripovedi, ki dokazuje, da je lahko preseganje zgodovine tudi drugačno, da je lahko oblikovanje prihodnosti, v kateri je prostor za čast in pravico!

Anton Kosovel, borec za pravico

Anton Kosovel je bil rojen leta 1926 v Selu na Vipavskem. Partizan od februarja leta 1943, trikrat ranjen, vojni invalid. Zaradi posledic strelne rane so mu leta 1978 amputirali levo nogo v kolku. Sredi leta 1944 je bil poročnik, komandant bataljona. Preden so ga odslovili iz vojske, je dosegel čin kapetana prvega razreda. Nato je doštudiral ekonomijo in bil uspešen gospodarstvenik.

Anton Kosovel je moški bojevnik. Človek časti, trmast in zvest. Njegov dolgi pohod za čast in pravdo traja že peto desetletje. Želi preseči zgodovinsko krivico, ki je bila storjena njegovemu sorodniku Stanislavu Cigoju.

Opravi je preiskavo, kakršne niso bili sposobni opraviti parlamentarni preiskovalci in tudi ne državni organi. Spomnimo se samo klavnih rezulta-

Ob brezštevilnih intervencijah, ki zadevajo naše presnavljanje zgodovine, se poraja staro terapevtsko vprašanje: Kako ubiti hudiče in kako ohraniti angele?

tov Pučnikove komisije in nekaterih kilavih policijskih poizvedb za domnevnimi storilci vojnih hudodelstev. In spomnimo se, koliko uspehov je dosegel npr. Simon Wiesental, pa verjetno ni imel primerjalno lažjih okoliščin za zbiranje dokazov. Anton Kosovel je dosegel, da državno tožilstvo toži človeka, ki je odgovoren za smrt Stanislava Cigoja, za vojno hudodelstvo.

Dosegel je, da je pravosodje temeljito raziskalo mednarodne pravne norme, kazenski zakonik prve in druge Jugoslavije ter partizanske predpise, ki obravnavajo zločine nad civilnim prebivalstvom, ki ne zastarajo. To pomeni, da imamo v državi pravno podlago, ki omogoča, da sodišče razsodi o tem, ali je bilo storjeno kaznivo dejanje vojnega hudodelstva ali ne. Obtožnica, ki jo je vložilo državno tožilstvo v Novi Gorici, je vzdržala tudi zahtevo zagovornikov obtoženega za varstvo zakonitosti pred vrhovnim sodiščem. Zdaj je obtožnica pravnomočna in na vrsti je obravnaava na okrožnem sodišču v Novi Gorici.

Kosovelova pot skozi sodne dvore je bila mukotrpna. 19. julija 1990 je na sodišču v Novi Gorici oddal vlogo za obnovo postopka iz leta 1955. Sprva so mu jo zavrili zaradi domnevne zastaranosti dejanja. Po neskončnih dokazovanjih mu je uspelo prepričati tožilstvo, da gre za dejanje vojnega hudodelstva, ki ne zastara. Njegov dialog s pravosodjem je bil silno zapleten, saj je bilo treba odgovarjati na neskončno verigo delnih zapletov. Tako so tekla leta: eno leto preiskovalnega postopka, eno leto do vložitve obtožnice, eno leto in pol je vzel ugovor obtoženega, skoraj eno leto njegova zahteva po varstvu zakonitosti pri vrhovnem sodišču. Le vrhovno sodišče je upoštevalo starost vseh, ki so vpleteni v zadevo, in je pospešilo obravnavo.

Stanislav Cigoj, žrtev

Stanislav Cigoj je bil edinec, bodoči gospodar dobre kmetije. Trikrat je bil poklican v italijansko vojsko, bil je v Abesiniji, med drugo svetovno vojno pa do kapitulacije Italije v Liki in Bihaću. Dobro je govoril italijansko in je napredoval v podčastnika. Bil je tudi občinski poverjenik za gospodarstvo v domači vasi.

To so bile okoliščine, iz katerih se je v partizanskih vrstah spletlo usodno sumničenje. Cigoju so naprtili članstvo v fašistični stranki, služenje pri alpinih, slabo ravnanje s civilnim prebivalstvom na Dolenjskem, dezerterstvo iz partizanskih vrst, izdajstvo, maroderstvo.

Vendar je resnica drugačna. Stanislav Cigoj ni šel v italijansko vojsko prostovoljno, nikoli ni bil član fašistične stranke. Bil je intendant topniške enote. Kot vojak ni bil nikoli na Dolenjskem, služil je v Liki in Bihaću in pomagal domačinom s kruhom. Po kapitulaciji Italije se je vrnil domov in odšel v partizane, se bojeval proti Nemcem na goriški fronti in poveljeval 2. četi 2. bataljona Goriške brigade. Oktobra 1943 je zbolel in bil poslan domov na zdravljenje. Po nasvetu domačega zdravnika je odšel na zdravljenje v civilno bolnišnico v Gorico. Njegovo dekle, ki je zvedelo, da njegovo zdravljenje nekateri ocenjujejo kot pobeg, ga je šlo iskat in potem se je zdraval doma. Trinajstega decembra 1943 ga je odvedla skupina partizanov in ga naslednji dan ubila.

Šlo je za skupino partijske tajne politične policije – varnostno-obveščevalne službe, ki je samovoljno prišla na območje, ki ji ni bilo dodeljeno. Poleg Stanislava Cigoja ima ta skupina na vesti še nekaj žrtev.

Ljudska sodba

Omenil sem, da sem zbral gradivo o več kot tristo usodah ljudi, ki so jih partizani usmrtili na delu Gorenjske. Dokazi o krivdi mnogih od njih so bili več kot pomanjkljivi, komajda koga so obravnavali partizanski sodni organi. Odločitev o njihovem življenju ali smrti so sprejemali člani partijske tajne policije in člani partijskih in vojaških vodstev. Ljudje, ki premnogokrat niso zmogli razmisleka o tem, kako enkratno in neponovljivo je človeško življenje. Pa naj si bo zato, ker v življenju niso imeli možnosti, da bi se izobrazili,

kultivirali, bodisi zato, ker so bili premladi, življenjsko nezreli. Nad seboj niso imeli nikogar, ki bi jim nataknil uzde. Revolucija je bolj spodbujala kot umirjala strasti. Zato je bila partizanska pravica večkrat zakon linča kot vladavina prava. Ne samo na Gorenjskem, ampak tudi drugod.

Partizan, ki je prevzel vodenje skupine varnostno-obveščevalne službe, ki je usmrtila Stanislava Cigoja, je bil takrat komaj polnoleten, domala nepismen. Njegova družina je zaradi očetovega neuspešnega gospodarjenja živela v stiski, pravzaprav je razpadla, saj je oče z dvema sinovima pred dolgovi pobegnil v Jugoslavijo. Eden od sinov

je v Črni gori postal član komunistične partije, leta 1942 pa je iz italijanske vojske pobegnil in začel organizirati partizansko gibanje. V organizacijo je pritegnil tudi brata. Ta je s tem postal zaupna oseba in kot takega so ga postavili za vodjo skupine varnostno-obveščevalne službe. Nerazsoden, nerazumen, kakršen je bil, je bil tragična figura. Umorov, ki jih je zagrešila skupina pod njegovim poveljstvom, ni zakrivil sam. Tribunal, ki je odločal o življenju in smrti, so običajno sestavljali zaupniki partizanskega gibanja po posameznih vaseh. Zato je bil likvidator vedno na neki način le njihova podaljšana roka. S tem je nastajala mreža, katere članje je povezovalo načelo, ki so ga na jugu še iz hajduških časov imenovali: Zakr-viti ga. Bratstvo krvavih rok.

Zločini te skupine so med prebivalstvom vzbudili veliko vznemirjenje. Cigojevi sorodniki so poleti 1944 dosegli, da je partizansko vojaško tožilstvo proti vodji skupine vložilo obtožnico, ki jo je sodišče sprejelo, vendar postopka ni speljalo do konca, ker je po-

Anton Kosovel novembra 1944 na Krasu kot partizan – komandant samostojnega 5. bataljona 18. Bazoviške brigade.

litnična policija zahtevala spis zase. Že prej pa je ukrepalo pokrajinsko vodstvo varnostno-obveščevalne službe za Primorsko. Štirje pripadniki skupine so bili 16. januarja 1944 aretirani, dva sta bila premeščena v brigado, za njegova vodjo in enega člana pa je bilo sklenjeno, da se usmrtita. Vendar sta 22. januarja 1944 pobegnila med potjo na usmrtitev. Anton Kosovel je po vojni pomagal, da so materi Stanislava Cigoja dodelili družinsko invalidnino. Njegov oče je umrl konec vojne, strit od žalovanja. S tem so v resnici priznali neupravičenost usmrtitve, saj so te rente podeljevali padlim partizanom. To so prizadeti sprejeli kot gesto sprave. Vendar je bila kratkotrajna.

Vojna po vojni

Zdaj pa nekaj napovednih besed za naslednje dejanje naše zgodbe. Mislim, da je treba znova in znova poudarjati, da je partija sicer vzpostavljala brezrazredno družbo, vendar je nasproti kapitalistični razredni družbi postavila kastno družbo, katere razslojenost je določalo predvsem to, kakšno vlogo je državljan igral med drugo svetovno vojno. Vsi, ki so bili povezani s partizanskim gibanjem, so bili vredni več kot tisti, ki to niso bili, in zlasti več kot tisti, ki so novim oblastem nasprotovali. Znotraj partizanskega gibanja so partizani več vredni kot njihovi so-delavci in med partizani narodni heroji

več kot spomeničarji ... Povzdignjenje, ki so ga bili deležni nobilitiranci, npr. narodni heroji, so lahko izkoristili tudi njihovi svojci.

In tu se bližamo srčki naše zgodbe.

Anton Kosovel je dosegel, da slovenska država vlaga obtožnico proti kršitelju pravnih norm, ki kaznujejo vojni zločin nad civilnim prebivalstvom. Partizansko gibanje in partijska država tega nista zmogla storiti. Nasprotno, z vso avtoriteto svoje oblasti sta prekrila partizanske usmrtitve civilistov kot nedotakljive, bile so izvzete iz sodne presoje. Še več, ljudje, ki so odločali o usmrtitvah, so praviloma prav s temi dejanji stopili v krog najožje elite, ki je obvladovala partijsko državo.

Vodja skupine varnostno-obveščevalne službe, ki nas zanima, se je po pobegu izpred puškinih cevi skrival in nato dočkal konec vojne v partizanskih vrstah. Po njej je bil zaradi novih kriminalnih dejanj obsojen na leto dni prisilnega dela. Nato pa je bil njegov brat, partizanski politični organizator, ki si je sam vzel življenje, da ne bi padel Italijanom v roke, razglašen za narodnega heroja. S tem so se tudi za brata začeli boljši časi. Ponovno so ga sprejeli v partijo, imenovan je bil za občinskega partijskega sekretarja, povezal se je z udbovskimi krogi, postal je del vladajoče elite.

Ko je njegova moč zrasla, je leta 1954 s somišljeniki obtožil Cigojevo mater, da ni upravičena do invalidnine, ker je bil pač njen sin narodni izdajalec, Antona Kosovela pa, da je krivo pričal in potvarjal dejstva. Sodišče je upoštevalo lažne trditve, ki so jih izrekli krivopričevalci, in je materi odvzelo družinsko invalidnino.

Anton Kosovel je takrat napačno ocenil razmerje moči. Ni pričakoval, da bo sodna odločitev odvisna le od tega, koliko kdo velja v hierarhiji, in nikakor ne od moči dokazov. Takrat je bil kapetan prvega razreda, predavatelj predvojaške vzgoje na vseh višjih in visokih šolah v Splitu. Vendar so bile udbovske zveze tožnika močnejše. Mati Stanislava Cigoja in Anton Kosovel sta zgubila tožbo, v kateri sta tožila človeka, odgovornega za smrt Stanislava Cigoja, zaradi obrekovanja. Anton je za las ušel Golemu otoku, bil je predčasno invalidsko upokojen in odšel je študirat. Vendar se je lažirana zgodovina še vedno vlekla za njim. Sredi osemdesetih let je bil med kandidati za direktorja velikega slovenskega podjetja. Vendar ni postal direktor, predvsem zaradi udbovskega mnenja, da je sumljiv (dosje), ker je bil njegov sorodnik narodni izdajalec.

Verjamem, da je še tisoče usod, ki jih je tako prikrojena zgodovina oškodovala za mnogo življenjske priložnosti. Vendar je le malo ljudi, ki bi se znali usodi postaviti po robu s tako železno voljo kot Anton Kosovel. Še pred demokratičnim prevratom je začel raziskovati po arhivih, pogovarjal se je s številnimi sodobniki dogodkov.

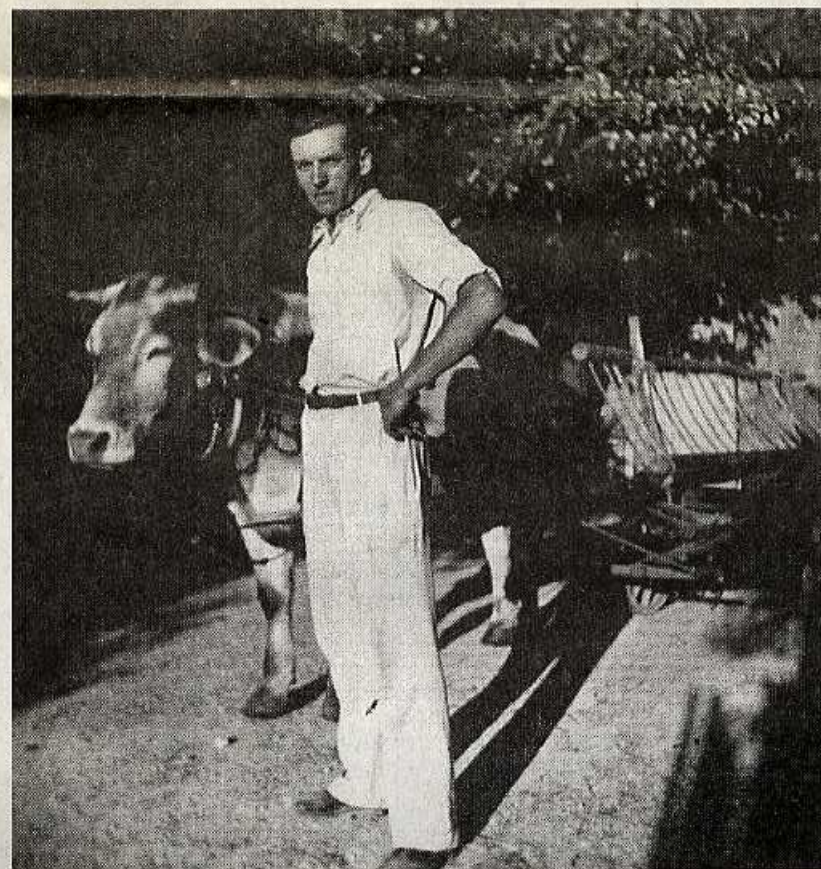
Bojeval se je za čast in pravico, pa ne samo zase in za svojega strica. Anton je prepričan, da sta bila partizansko gibanje in slovenski upor med drugo svetovno vojno veliko narodno dejanje. Zato pričakuje, da bodo partizani zmogli tudi toliko moči, da bodo obsojili zločine, ki so jih zakrivali njihovi soborci na lastno pest. Le tako sta možni katarza in sprava, kot nam ju je pred časom v Sobotni prilogi orisal Tine Hribar.

Ne sprava, ampak razprava

S procesom, ki ga je dosegel Anton Kosovel, je nedotakljivosti, ki so jo znotraj partizanskih vrst uživali tudi tisti, ki so samovoljno in mimo zakonov ubijali ljudi, konec. Pravosodna veja oblasti je ob upoštevanju kontinuitete pravnih sistemov začela razlikovati med dejanji, ki so bila v pravnih okvirih, in med tistimi, ki so jih kršila.

Če bo med nami več Antonov Kosovelov, potem bo preseganje zgodovine lažje. Zato je proces, ki ga je s svojo neomajnostjo dosegel Anton Kosovel, dragocena priložnost, da si dokažemo, da več kot sprava in politično klanje oz. volilni golaž velja razprava. Da svojo besedo o zgodovini reče tudi tretja veja oblasti. Ne bo več delitev na naše in vaše, ampak na tiste, ki spoštujejo pravni sistem, in na tiste, ki ga ne.

Jože Dežman, zgodovinar, Kranj

Stanislav Cigoj, julija 1942, na dopustu doma. Ko so ga 13. decembra 1943 prišli aretirati, je bil toliko oslabele, da ni mogel hoditi. Zato je moral njegov šestinsedemdesetletni oče zapreči vola, ob katerem stoji Stanislav na gornji fotografiji, in ga na vozu odpeljati iz Malovš v Stomaž. Bil je prepričan, da pelje sina na zdravniški pregled. V resnici pa so Stanislava po mučenju ubili in ga pustili nepokopanega pod Bršljanovim Školom. Ko je mati zvedela za njegovo smrt, ga je začela iskati. Do sinovega trupla, razjedenege od živali, so jo pripeljali otroci 6. maja 1944. Mati je v začetku junija proslila partizanske oblasti za dovoljenje, da ga pokoplje. Dobila ga je 17. julija, pokop pa je bil opravljen 2. avgusta 1944.